

E. KRAKAUSKAS

Kultūrinė filosofijos reikšmė

Pastaruoju metu filosofiją įprasta aiškinti kultūros požiūriu. Tokiu aiškinimu stengiamasi plačiau atskleisti filosofijos reikšmę. Keliama mintis, kad filosofija, kaip viena dvasinės veiklos sričių, yra glaudžiai susijusi su kitomis žmogaus veiklos sritimis, yra jų veikiama ir pati tas sritis veikia.

Tai nėra naujas požiūris į filosofijos reikšmę – jis buvo skelbiamas ir anksčiau, tik kitokiu būdu, kitomis istorinėmis aplinkybėmis. Palyginti su mūsų dienomis, gal buvo mažiau vartojamas pats kultūros terminas arba ir visai nevartojamas. Bet ar dėl to kultūros vertė mažesnė? Mąstymo kultūros nepadidina dažnesnis kultūros termino, kitų jo atitikmenų vartojimas. Vis dėlto šių laikų žmonių ypač gajus polinkis vartojamais terminais sukurti gilių minčių įspūdį. Čia išskirtinas kultūros terminas. Jis labai išnaudojamas. Juo pažymimi ypatingi, galima sakyti, taurūs dalykai. Jei pripažįstamas kultūrinis dalyko vaidmuo, tai neabejojama dėl to dalyko reikšmės. Jei manoma, kad dalykas yra reikšmingas kultūrai, vadinasi, jis yra labai reikšmingas.

Kadangi kultūros terminas įvairiai suprantamas, tai ir pats aiškinamo kultūros požiūriu dalyko reikšmingumas gana skirtingai suvokiamas. Tas pasakytina ir apie filosofiją.

Kultūrinė filosofijos reikšmė atrodo neginčytina, bet aiškinama ji gana įvairiai. Aiškinimų įvairovę daugiausia lemia tiek kultūros, tiek pagaliau ir pačios filosofijos supratimas.

Čia pateikiamais samprotavimais nesiekiami aprėpti visos tos nuomonių įvairovės. Dėmesio bus skiriama atskiriems bruožams, atvejams, kurie atrodo būdingesni, reikšmingesni keliamam klausimui geriau suprasti.

Akivaizdu, kad filosofija yra žmogaus veiklos vaisius, tam tikra žmogaus kūrybingumo apraiška. Žmogus domisi ne tik paskirais reiškiniais, – jis kuria ir bendrą tikrovės paveikslą, siekdamas ją nuodugniau išsiaiškinti, kad geriau suprastų ir save. Filosofija yra laisvesnio, lankstesnio, palyginti su mokslais, mąstymo sritis. Jai būdingas didesnis asmeniškumas, joje ryškios asmeninės mąstytojo ypatybės. Šiuo atveju filosofija, jos istorija yra asmenų galvosenos istorija. Kalbėdami apie filosofiją, visada turime galvoje kokių nors mąstytojų pažiūras.

Bet yra išimčių, net labai didelių. Jų galima įsižiūrėti tolimoje praeityje. Vis dėlto svarbiau išskirti netolimos, mūsų patirtos, išgyventos praeities išimtį ir, tiesą sakant, tebeatiriamą, išgyvenamą išimtį. Žinoma, svarstyтина, ar dera tai vadinti išimtimis, bet vargu ar ginčytina, kad marksistinė, arba dialektinė, materialistinė filosofija, palyginti su kitomis filosofijomis, yra ryškiausia išimtis. Bent savo pretenzijomis, savo prieštaravimu ir miasmenėjimu ir galų gale tikruoju vaidmeniu visuomenėje. Vargu ar galima išskirti kitą

filosofiją, kurioje taip būtų nuvertinami žodžiai, teiginiai, iškraipoma jų įprastinė reikšmė. Minėtų vardu vadinamas margas prieštarų, vienas kitą neigiančių teiginių mišinys. Todėl tuos teiginius vadinti filosofija galima apytikriai, perkeltine prasme. Tiesa, joje daugiausia ir kalbama perkeltine prasme, metaforomis. Mat tarnaudama politinės valdžios veiklai pagrįsti, ji pati labai pakisdavo, iškilus naujiems politiniams valdovams. Šie, stengdamiesi nuslėpti savo tikruosius tikslus, priešingus visuomenei, daugumai jos narių, tuos tikslus apibūdindavo ir bendresniu, tinkamesniu žmonėms – filosofinių pavidalu. Politinei veiklai buvo siekiama sudaryti tikro pagrįstumo įspūdį: toji veikla vykdoma pagal visuotinius tikrovės dėsnius, taigi esanti būtina. Žmonės turintys įsisąmoninti tą būtinumą. Materializmas, arba materialistinė filosofija, turinti padėti įsisąmoninti būtinumą, tarsi einanti iš visos tikrovės. Šį vaidmenį ji galinti atlikti, nes iš visų iki šiol buvusių filosofijų ji padedanti teisingiausiai aiškinti tikrovę.

Toks siekis pirmiausia ir užkliūva, kai svarstomas kultūrinis filosofijos vaidmuo, kai filosofija aptariama kūrybos požiūriu.

Kalbėdami apie kūrybą, pažymime ir tokius bruožus: žmogaus nepasitenkinimą tuo, kas pasiekta, nuolatinius ieškojimus, gilinimąsi į įvairias nuomones. Šiuo atveju yra prasmingas ir filosofijos terminas. Tai graikų kalbos žodis, kuris reiškia "meilė išminčiai" arba "išminties pomėgis". Filosofas, vadinasi, išminties mėgėjas. Mėgėjas, bet ne išminčius, ne visa išmanantis. Toks filosofijos termino reikšmės aiškinimas buvo skelbiamas ir pačių senovės graikų mąstytojų. Žmogui nelemta tapti išminčiumi; geriausiu atveju jis gali artėti prie išminties. Tik dievai galintys būti išminčiai.

Nors esame sukaukę gausybę žinių, nors ir vadindami gyvenamą amžių mokslo amžiumi, vis vien turime pripažinti senovės mąstytojus saktus tiesą: žmogus, jei ir išmano ką, tai tik iš dalies, apytikriai.

Atrodytų, jog su šia nuomone visiškai sutinka dialektinis materializmas, teigdamas, kad neįmanoma visiškai, iki galo pažinti jokio reiškinio; tegalima pažinti tik iš dalies. Vis dėlto radosi tokių, kurie marksistinį materializmą skelbė esant viršausia filosofija, filosofijų filosofija – teisingiausia, pažangiausia, veiksmingiausia, apskritai turinčia tokių bruožų, kurie telkia didžiausio pranašumo prie kitas filosofijas.

Šitoks filosofijos vaizdavimosi būdas yra aiškiai perdėtas. Jis labai nuvertina filosofiją. Juk saiko stoka visada laikoma išminties stokos požymiu, net ir tikrovės pažinimo srityje. Nesensta nuo seniausių laikų sklindantis perspėjimas: nesistenk visko pažinti, antraip tapsi neišmanančiu. Aristotelis aiškino, jog filosofija žmogui reikalinga tam, kad padėtų įsisąmoninti saiką ir surasti savo gyvenimo "aukso" vidurį.

Mokslų ir filosofijos raida, kaip galvosėnų, nuomonių įvairovė, paremta požiūri, jog žmogaus išmanymas yra ribotas. Kuo daugiau žinių, tuo daugiau dvejonių.

Tie, kurie mano tapę visažiniaus, visa išmanančiaus, ne tik apsigaua. Jie daugelį atstumia nuo savęs. O atsiradę sekėjai labiau nusiteikę pakartoti visažinio teiginius, negu pasakyti savo nuomonę. Toks nusiteikimas žalingas ne tik filosofijai, bet ir kiekvienai kitai žmogaus veiklos sričiai. Jis padeda tarpti įpročiui dalykus aiškintis tik vienu požiūriu, neigti kitokius požiūrius, iškreipti juos. Tiesa, visa tai žmogiška – būdinga, galima sakyti, kiekvienam, lik nevienodu mastu. Kiekvienas žmogus, nors ir ne visais atvejais, nori atrodyti protingesnis, išmaningesnis už kitą. Retas neįjautrus kitų pastebėtam savo neišmaningumui. Viena, kai savo neišmaningumo žalą patiria pats ko neišmanantis asmuo, kita, kai asmens arba grupės asmenų neišmanymą patiria daugybė žmonių, kai neišmanymo žala patiriama visuomenės mastu.

Šitokio masto žala neišvengiama, kai filosofija, o galbūt tiksliau filosofiniai paaiškinimai, teiginiai yra pajungti politikos reikalams. Mat kai svarbiausiu, lemiamu bendrų teiginių pamatavimu tampa jėga, kai pažiūros prievarta skleidžiamos, tai filosofija, kaip laisvai, kūrybingai reiškiamų požiūrių šerėnys, nebeįmanoma. Laisvai mąstyti draudžiama. Tikrovė – gamtą, visuomenę – reikalaujama aiškinti tik vienaip – materialistiškai, bet šis aiškinimas vėl, galima teigti, dažniau klaidingai suprantamas. Teigiamas būtinas galvojimas – kaip apie ką būtina galvoti.

Būtinas galvojimas filosofijoje – tai vadinamasis dialektinis, materialistinis galvojimas. Jis nesuderinamas su kitokiu galvojimu – "nebūtinų" galvojimų nesą – kitaip pagrįstos pažiūros neteisingos. Smerktinas, nes klaidingas, idealistinis galvojimas. Šitaip labai paprastai ir akivaizdžiai nusakomos požiūrių pagrįstumas. Pats vienas toks pagrįstumas atrodo dirbtinis, tiesiog beprasmiškas, jeigu jis atsiejamas nuo politikos. Tai labiausiai matyti vadinamojoje idealizmo kritikoje. "Vadinamojoje" kritikoje todėl, kad šioji perdėm dirbtinė, nelogiška, nepaisanti kritikos taisyklių, bet paisanti taisyklės, kad tikslas pateisina priemones. Antai klausimas, kodėl neteisinga manyti esant visuotinę dvasią, paneigiamas atsakymu, kad tai esąs idealizmas. Idealizmas taip manyti. Teigimas, kad pasaulis esąs baigtinis, – neteisingas, nes tai esąs idealizmas. Taip sukuriamas atrodantis sklандаus, bet ydingo galvojimo ratas, iš kurio ne kiekvienam pavyksta ištrūkti. Tik įsisukti į tą ratą nesunku. Paveikia argumentų paprastumas, tariamas aiškumas, nereikia labiau gilintis į aptariamus dalykus, išvengiama abejonės.

Vis dėlto minimas tikrovės aiškinimo ar aiškinimosi būdas atrodytų neaiškus ar net įtartinas dėl savo perdėto aiškumo, jei būtų siejamas tik su filosofijai rūpiais dalykais. To aiškinimo reikšmė kaip mat išryškėja, kai tik jis susiejamas su vykdoma politika. Šitokiu filosofavimu pagelbstima tai politikai išreikšti vienaip arba kitaip, "teigiamai" arba "neigiamai" – politikos požiūriui – galvojančius žmones. Mūsų žmonių patirtis rodo, kad žmonių "išrūšiavimas", jų galvosenos ūkimo ar netikimo pripažinimas buvo svarbiausia paskirtis, kurią politinė valdžia siekė suteikti ir filosofijai, minimam filosofavimui – tikrovės aiškinimo – būdui.

Kad filosofija šiaip ar taip išvengė didesnio nuopuolio negu kiti dalykai, kiti "mokymai", lėmė, be kitų aplinkybių, ir dalies jos skleidėjų – tarybinių filosofų nusiteikimas aklaivai nevykdyti valdžios nurodymų: jie stengėsi dalykiškiau aiškinti filosofijos klausimus. Politikai pajungus filosofiją, kūrybiškesnis mąstymas iš tikrųjų tegalėjo būti tik asmeninis, ne viešas, tuo labiau vykdomos politikos, reikalas. Nors tarp pastarosios labai skelbiamų šūkių nuolat buvo primenamas šūkis kūrybiškai įsisąmoninti, kūrybiškai taikyti marksizmo bei leninizmo mokymą. Tai, kad tokio pobūdžio šūkiai skelbti politinėje plotmėje, rodė, jog teigiamas kūrybiškumas buvo aukštesnių nurodymų vykdymas. Griežti, įsakmūs raginimai neskaitina noro kurti, priešingai, jie tą norą slopina, palaiko baimę ir paklusnumą.

Esant stropiai politinei priežiūrai, neįmanomi savitesni, naujoviškesni filosofiniai požiūriai – pripažįstama tik viena – materialistinė, marksistinė filosofijos kryptis. Bergždžia ieškoti, tikėtis surasti tą kryptį atitinkančiuose, t. y. valdžios pripažintuose aiškinimuose kokių naujovių, turiningų minčių. O šių minčių reiškiėjai dažniausiai buvo laikomi nukrypėliais arba artėjančiais prie nukrypimo, keliančiais pavojų mokymo "grynumui". Filosofinės minties raida daugiausia priklausė nuo politinių aplinkybių, nuo politinių valdovų asmeninių savybių – jų polinkių, siekių, bendro išprusimo, taip pat tarpusavio, kaip valdančiųjų, santykių. Todėl paaiškinti tokias – pačias vienas – filosofines mintis, samprotavimus negalima. Būtinai reikia aiškintis vykdomą politiką, svarbiausius jos kūrėjus. Jų savybės padeda suprasti ir atitinkamus, filosofijoje išsikerėjusius bruožus, kaip kad minėtą perdėtą savęs išskyrimą, kitų nuomonių, kitų filosofijų sumenkinimą, kitaip tariant, saiko stoka.

Kitų filosofijų, apskritai kitokių nuomonių nuvertinimas visada yra nuostolingas gyvesnei, naujesnei minčiai reikšti. Dabar galima sakyti, kad savotiškai atrodo gerai žinomas kaltinimas filosofijai dėl vadinamojo atitinkimo nuo gyvenimo. Savotiškai atrodo dėl kito, dar labiau žinomo – ir bijotino – filosofijos, kai kurių filosofų apkaltinimo, jog jie pasiduoda priešų įtakai, perima ir skleidžia "svetimas" idėjas. Pastarasis kaltinimas paneigia pirmąjį kaltinimą – negali rasti turiningesnės, vaisingesnės mintys, jei atsiribojama nuo kitaip galvojančių. Turininga mintis yra daugelio ir labai skirtingų pažiūrų susidūrimo padarinys. Visuotinai pripažįstama, kad senovės graikų filosofija yra daugelio kraštų patirties perėmimo vaisius, lygiai kaip ir kituose kraštuose sukurtos savitos filosofijos. Atsiribojimas nuo kitaip mąstančių neišvengiamai skurdina atsiribojusiojo mąstyseną. Robinzonas pagarsėjo dėl išverto atsiskyrimo nuo žmonių, bet būtų galima teigti, jog tas atsiskyrimas ir yra visa jo filosofija.

Dėl atsiribojimo randasi pažiūrų pastovumas, sustingimas, ribotumas. Tokių pažiūrų žmogui tikrovė atrodo paprastesnė, lengviau paaiškinama. Tai sustabarėjusios, dogmatiškos mąstysenos požymiai. Nepaisant to, dogmatiškas, sustabarėjęs mąstymas pavadintas dialektišku mąstymu. Dogmatiškai pateikiamų teiginių įsiminimas keliamas tarsi dialektiško mąstymo puo-

selėjimo požymis. Tariamasis dialektiškas mąstymas daugiausia dėmesio skiria bendroms sąvokoms, filosofijos kategorijoms, atsiedamas jas nuo tikros žmogiškos patirties. Taip sukuriamas tariamųjų pasaulis – abstrakčių, kategorijų pasaulis. Kartais toks filosofavimas padeda išreikšti ir gyvesnę mintį, bet dažniau jis yra būdas atitolti nuo tikrovės, įgalina aiškinti tariamąsias. Tokio aiškinimo atvejais ir filosofijos, ir daugelio dalykų telieka tik vardas. Kartais kas į tuos vardus, abstrakcijas, kategorijas taip įsipainioja, kad beveik ima tikėti jų tikrovei, iš jų sukurdamas nebūtiškas dalykus. Taip filosofuojančiam yra patogus būdas išvengti kelti opiausias, labiausiai rūpimus žmonėms dalykus ir daugumą prisiderinti prie politinės konjunktyūros. Kūrybos atžvilgiu prasčiausia tas, kad toks aiškinimo būdas tėra žmogaus pajėgų eikvojimas. Jei ir galima įžiūrėti kokį kūrybingumą, tai tik aiškinant tariamųjų – nebūtiškas dalykų – pasaulį; ir stebina ne to kūrybingumo vaisingumas, bet jo beprasmiškumas. Ką galima pasakyti apie dialektikos, vadinamųjų jos dėsnių ilgiausius nagrinėjimus? Galima pasakyti tiek, kad šių dėsnių nagrinėjimas padeda pagrįsti dogmatišką galvosena, pateisina žmogaus mąstysenos suvaržymą.

Dialektiškas – vingrus, lankstus, atidus – mąstymas yra laisvai, savarankiškai galvojančio žmogaus bruožas. Žmogaus laisvė yra platesnė, gilesnė mąstysenos prielaida. Filosofija yra žmogaus laisvės apraška. Šiuo atveju galėtume kalbėti ir apie žmogaus nelaisvės filosofiją – jei minimus požiūrius vadinsime filosofija. Šiuo tarpu tai aukščiau nurodyti požiūriai į dialektikos dėsnius. Šių dėsnių aiškinimu sukuriamas toks objektyvus būtinumo įvaizdis, kad nebeaišku, ką gali žmogus. Net ir tais atvejais, kai jis gali, t. y., kai žmogus kuria. Ir žmogaus kūriniai, įrodinėjama, esą savaimingi – kintantys be žmogaus valios. Ekonominiai žmonių santykiai, politinė santvarka, idelogija ir menas, ir dar daug kas "vystosi" ir "vystosi" dėsningai, nepriklausydami nuo žmonių valios.

Žinoma, tai platus klausimas, ir čia reiktų pastebėti tik tai, kad žmogaus kūriniai aiškunami taip, tarsi jie nebūtų žmogaus kūriniai. Pagal tokią žmogaus kūrinių aiškinimo logiką derėtų, pavyzdžiui, sakyti, kad lėktuvai skrendasi, plaukai kerpasi – visa dedasi, ir tiek.

Tokiuose aiškinimuose negalimas laisvai mąstančio žmogaus paveikslas. Šitoks filosofavimo būdas teigia žmogaus bejėgiškumą, nepasitikėjimą savimi ir kitais, skatina taikytis su esama padėtimi.

Taip aiškinama ne dėl gramatikos klaidų, ne dėl kalbos ypatybių. Tai vykdomos politikos padarinys – pateisinti valdančiųjų viešpatavimą, suteikti tam viešpatavimui bešališkumo įspūdį – pažadinti viltį, kad yra išeitis.

Dėsniai visuotiniai, būtini, neišvengiami, žmogus nuo jų pabėgti negali. Bet yra žmonių, kurie tuos dėsnius perpranta ir jais vadovaujasi. Tokiais žmonėmis galima ir reikia pasitikėti. Taip objektyvus būtinumas sąlygoja visuotinių – visuotinius dėsnius žinančių – būtinumą, gi visuotinių būtinumas, "dialektiškai" mąstant, teigia būtinai esant ir mažąsias. Pirmųjų pareiga

valdyti, antrųjų – būti valdomiems. Tokia objektyvaus būtinumo filosofija, pagelbstinti ir vieniems, ir kitiems, t. y. visiems nurodanti būtiną kelią, kurio vedliai – būtinumo žinovai.

Gilindamiesi į tarybinės visuomenės raidos, politikos istoriją, galėtume sakyti, kad ta objektyvaus būtinumo filosofija, – jei taip vadinsime minimus aiškinimus, – yra ne kas kita, kaip valdančiųjų veiksmų pateisinimas. Iškreiptas teoriškas savivalės įprasminimas.

Savivalė taip pat yra žmogaus veikla. Savivaliaudamas žmogus teigia save, neigdamas kitus, savo pažiūras kelia, siekdamas nuneigti kitų. – tarsi netinkančias – pažiūras.

Šios savybės pasireiškimas politikoje yra lemtingas daugeliui žmonių, pragaištingas daugeliui visuomenės gyvenimo sričių.

Savivalės teisinimas nuvertina filosofiją, paverčia ją kūrybiško mąstymo varžtais, padeda tarpti neišradingai, paviršutiniškai galvosena. Neigiamos arba, geriausiu atveju, nutylimos svarbiausios kūrybinės minties aplinkybės, bet teigiama, kad dialektinio materializmo filosofija esanti viršiausia, kūrybiškiausia filosofija. Tūkstantmečiais puoselėtos tautinės kultūros šioje filosofijoje net neminėtos. Vien ketinimas kelti tautinės kultūros klausimą buvo ne tik smerktinas, bet ir baustinas.

Visi žmonės yra vienokios arba kitokios kultūros reiškėjai. Kiekvienos tautos savitumo išraiška yra tautinė kultūra. Ji yra būtina individo sužmogėjimo sąlyga. Būdamas kokios nors kultūros, žmogus pro ją žvelgia į pasaulį, savo, tautinės, kultūros veikiamas įsisažmonina tikrovę.

Nutraukinėjant žmogaus ryšius su jo tautos kultūra, nuskursta žmogaus mąstysena ir veikla. Filosofinė mintis, stokodama glaudesnių ryšių su tikrove, pasineria į tariamybių sritį; jų kūrimas ir aiškinimas tampa svarbiausiu tikslu. Randasi tariamybių filosofija – tariama filosofija. Ji visa paaiškinanti, o didžiausia kliūtis jai esant kitaip galvojančioms, kitokios filosofijos. Didžiausias uždavinys – kitokias nuomones paneigti. Neatsitiktinai toje filosofijoje vienas dažniausiai vartojamų žodžių yra kritika. Jis plačiai apibūdinamas – aiškinama, kokia turėtų būti ta kritika. Glausčiau būtų galima pasakyti, kad dažniau ji nusakoma karybos terminais.

Žvelgdami į filosofijos raidą, galėtume teigti, kad tos filosofinės mintys, kurias vertina, kuriomis remiasi kartų kartos, nemoko, neskatina smerkti, niekinti ir naikinti kitaip galvojančių, kitokias filosofijas kuriančių.

Išmintis yra kurti, bet ne naikinti. Sunaikinti nereikia jokios išminties. Pakanka vienos jėgos. Tai, ką vadiname naikinimu, atlieka ir gamtos reiškiniai.

Todėl filosofijos vardas dera tik toms mintims, kurios moko, skatina kurti.